

Mariusz Kulik, *Armia rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815–1856*, Warszawa 2019

W bogatej literaturze dotyczącej historii Królestwa Polskiego brakowało analiz odnoszących się do rosyjskich formacji wojskowych przebywających na tym terytorium. Rozprawę Mariusza Kulika *Armia rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815–1856*¹, uznać należy za pierwszą poważną publikację zmierzającą do wypełnienia tej luki. Podstawowym celem autora było „naszkicowanie obrazu armii rosyjskiej stacjonującej w Królestwie Polskim w latach 1815–1856” (s. 9). Rozważania dotyczyły dwóch odmiennych epok politycznych. Pierwszą z nich był okres konstytucyjny, drugą — mniej przejrzysty politycznie — czas zastąpienia konstytucji Statutem Organicznym i tworzonym wokół niego ustawodawstwem niepodlegającym kontroli i dyskusjom instytucji reprezentacyjnych. Ten okres to także dwie odmienne formy obecności wojskowej Cesarstwa Rosyjskiego w Królestwie. Konstytucja 1815 r. zawierała szereg zapisów dotyczących armii. Na podstawie konstytucji działało Wojsko Polskie. Zgodnie z nią podlegało ono kompetencjom Komisji Rządowej Wojny. Dowodzący Wojskiem Polskim brat cesarski wielki książę Konstanty Pawłowicz nie zawsze przestrzegał aktów prawnych regulujących porządek w państwie konstytucyjnym. W latach 1815–1830 obecność armii rosyjskiej na terytorium Królestwa wiązała się z osobą cesarzewicza. Towarzyszyły mu pułki gwardyjskie. Obecność tego typu formacji stanowiła standard w przypadku osób z rodziny carskiej. Sytuacja uległa diametralnej zmianie po upadku powstania listopadowego. Odstąpienie od stosowania konstytucji i likwidacja występującej w jej zapisach formacji, jaką było Wojsko Polskie, sprawiły, że na terytorium Królestwa armia rosyjska stała się jedyną siłą militarną. Autor swoje rozważania zakończył na roku 1856. Decyzje taką należy uznać za trafną. Ten rok kończył ważny etap w dziejach Królestwa. Przeprowadzono reorganizację armii rosyjskiej, funkcję namiestnika przestał pełnić Iwan Paskiewicz, zwycięzca armii polskiej podczas powstania listopadowego, zmarł Mikołaj I, a Aleksander II rozpoczął reformę Cesarstwa Rosyjskiego. W 1856 r. przeprowadzona została reorganizacja armii rosyjskiej. Z tego powodu rozważania autora zamknięte zostały w tym okresie.

Prezentując obraz armii rosyjskiej w Królestwie, autor stworzył i zrealizował specyficzny dla tego zagadnienia i ciekawy kwestionariusz badawczy. Znalazł on odzwierciedlenie w konstrukcji pracy. Przedmiotem rozważań autora stały się: rola Królestwa w systemie militarnym Cesarstwa w 1. połowie XIX w., struktura, liczebność i dyslokacja armii rosyjskiej na jego terytorium, polityka kadrowa i skład osobowy, wyposażenie, zakwaterowanie, struktury lokalne, wojska nieregularne i formacje pomocnicze tej armii oraz życie zawodowe i prywatne żołnierzy poza służbą.

Swoje rozważania autor oparł na licznych źródłach archiwalnych oraz publikowanych. Przystudiował także bogatą literaturę przedmiotu. Autor prowadził kwerendy w wielu archiwach polskich i zagranicznych. Wykorzystał zasób Archiwum

¹ M. Kulik, *Armia rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815–1856*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2019, ss. 373.

Głównego Akt Dawnych oraz archiwów państwowych w Białymstoku (oddziału w Łomży), Kaliszu, Kielcach, Lublinie, Łodzi i Warszawie, a ponadto Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie (GARF), Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie (RGWIA), Rosyjskiego Państwowego Archiwum Marynarki Wojennej w Sankt Petersburgu (RGAW MF), Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu (RGIA), Archiwum Petersburskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk, Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie (LVIA), a także oddziału rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Moskwie. We wstępie autor dokonał analizy przydatności poszczególnych źródeł przechowywanych w archiwach dla realizowanych przez niego celów badawczych. Dużą rolę odegrały dokumenty tworzone przez administrację centralną i wojskową. Tak rozległa baza źródłowa przyczyniła się do ukazania wielu problemów ogólnych i kwestii szczegółowych związanych z obecnością armii rosyjskiej w Królestwie. Omawiając jej rolę na terytorium Królestwa Polskiego autor wskazał na zasadniczy czynnik, który ją ukształtował. Było nim stałe dążenie Rosji do intensyfikacji kontaktów z Europą Zachodnią poprzez dominację w środkowej części kontynentu. Królestwo stanowiło ważny politycznie i militarnie element służący realizacji zasadniczych celów polityki imperialnej.

W rozdziale drugim autor dokonał prezentacji struktury, analiz liczebności oraz miejsc stacjonowania armii rosyjskiej w Królestwie Polskim. Wskazał także na jej duże znaczenie społeczne, wynikające m.in. z faktu rekrutacji kadr urzędniczych spośród wojskowych. Administrowanie połączone było z wykorzystywaniem umiejętności nabytych w trakcie służby. Armia rosyjska rządziła się przepisami wydanymi specjalnie dla niej. Podlegała dwóm ministerstwom: Wojny i Floty. Autor zaprezentował różne rodzaje wojsk oraz ich strukturę organizacyjną. Wskazał na zmiany, jakie zachodziły w tym zakresie w 1. połowie XIX w., np. utworzenie w 1810 r. korpusu stanowiącego nawiązanie do formacji armii napoleońskiej. W formie schematu ukazano strukturę Korpusu Piechoty i Korpusu Rezerwowego (s. 46). Autor zaprezentował także zmiany organizacyjne zachodzące w 1. połowie XIX stulecia w piechocie i kawalerii. Rozważaniami autora objęte zostały pułki gwardyjskie stacjonujące w Królestwie w latach 1815–1830. W tabeli zestawiono stan etatów w cesarskim Pułku Ułanów Gwardii oraz w Grodzieńskim Pułku Huzarów Gwardii (s. 55). W tej części pracy autor omówił działalność Armii Czynnej stacjonującej w Królestwie po 1831 r. Opierając się na badaniach Wiesława Cabana ukazał jej stan liczebny (s. 66). Swoje rozważania uzupełnił szczegółowymi wykazami liczebności poszczególnych formacji, m.in. Armii Czynnej w 1849 r., II Korpusu Piechoty w 1848 i 1849 r., Zachodniego Korpusu Artylerii w 1848 r. (s. 68–69) oraz liczebnością żołnierzy stacjonujących w guberniach augustowskiej i lubelskiej (s. 70–71). Autor wskazał także na zasadnicze czynniki decydujące o miejscach stacjonowania armii w Królestwie. Były nimi przede wszystkim siedziby władz administracyjnych. Omówił także system budowli obronnych — twierdz wzniesionych na terenie Królestwa: w Brześciu, Warszawie (Cytadela Aleksandryjska), Modlinie, Zamościu i w Dęblinie.

Omawiając politykę kadrową w armii rosyjskiej autor wskazał na jej elitarność. Awanse w dużym stopniu łączyły się z pochodzeniem z wyższych warstw społecznych. Za cechę charakterystyczną uznano identyfikację armii i jej kadry oficerskiej z rosyjską racją stanu. Przedmiotem rozważań autora stały się także kwestie wyznaniowe. W wieloetnicznej armii na wszystkich szczeblach

dowodzenia wśród kadr dominowało wyznanie prawosławne. Armia rosyjska zaprezentowana została także jako instytucja, której celem stała się misja religijna polegająca na szerzeniu prawosławia. Autor wskazał na istnienie różnych form tajnego nadzoru nad armią, dotyczącego głównie grupy oficerów dymisjonowanych. Królestwo potraktowane zostało jako terytorium specyficzne, na którym dochodzić mogło do kontaktów z członkami organizacji spiskowych.

Kolejnym problemem ukazany w publikacji było wyposażenie, zakwaterowanie i wyszkolenie armii rosyjskiej. Omówiono wydatki ponoszone na armię, uposażenie różnych grup oficerów, umundurowanie, dostarczanie żywności i furazżu. Autor skonstruował tabele i zestawienia ukazujące różne zjawiska z tej dziedziny. Przedmiotem jego analiz stały się także warunki zakwaterowania armii. W tabeli zestawiał liczbę budynków i innych obiektów zajmowanych w 1846 r. w Warszawie przez armię rosyjską (s. 159). W ten sam sposób zaprezentowano należności kwaterunkowe dla oficerów i urzędników Armii Czynnej (s. 161). Autor omówił również kwestie wyszkolenia armii, głównie przeglądów, parad i defilad. Wskazał że jej działalność oparta była na rosyjskich regulaminach wojskowych, a wszystkie koszty utrzymania wojska były zapisane w budżecie Królestwa Polskiego. Działalność bojowa tej armii przejawiała się głównie w tłumieniu buntów wewnętrznych. Za najbardziej intensywny okres jej aktywności uznać należy interwencję wojskową na Węgrzech w 1849 r. Armią dowodził wówczas Iwan Paskiewicz.

Autor dokonał także analizy organizacji i działalności administracji wojskowej oraz zarządów specjalistycznych. Wśród tych ostatnich znalazła się m.in. służba zdrowia. W tabeli zestawiono dane dotyczące sieci szpitali wojskowych w Królestwie w 1852 r. (s. 208). Omówiono także działalność Korpusu Topografów, Audytoriatu Polowego Armii Czynnej, Zachodniego Okręgu Artyleryjskiego, Zachodniego Okręgu Inżynieryjnego oraz szkół wojskowych.

Ostatni rozdział został poświęcony działalności kadry oficerskiej poza służbą wojskową. Znalazły się w nim tak różne kwestie, jak przechodzenie do pracy w administracji cywilnej, do służby celnej, życie prywatne, życie religijne, sprawy małżeństw. Na wyróżnienie zasługuje wskazanie na instytucję małżeństwa postrzeganego jako droga kariery i możliwości awansu społecznego, towarzyskiego czy materialnego.

Do publikacji dodano 17 załączników, dotyczących różnej problematyki. Znalazło się wśród nich zestawienie oddziałów stacjonujących w Królestwie Polskim w latach 1815–1830 i 1831–1856 (zał. 1), wykaz jednostek wojskowych, tabela rang obowiązujących w armii rosyjskiej w 1. połowie XIX w. (zał. 10), spis naczelników wojskowych województw/guberni i ich pomocników z lat 1831–1856 (zał. 13).

Publikacja stanowi podsumowanie dotychczasowego dorobku historiografii polskiej i rosyjskiej na temat armii rosyjskiej stacjonującej w Królestwie Polskim. Zawiera wiele tez własnych autora stanowiących wynik solidnych kwerend źródłowych. Autor dokonał analiz dotyczących zarówno militarnych aspektów działania armii, jak i jej ról społecznych. Publikacja otwiera nowe perspektywy dla kolejnych pytań i poszukiwań badawczych.

Alicja Kulecka
(Uniwersytet Warszawski)